

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

МЕЛЬНИК Микола Миколайович

УДК [94(495.02+94(=512.1)-05-4.66]”9/10”

Візантія і кочівники Північного Причорномор’я X–XI ст.: історіографія проблеми

Спеціальність 07.00.06. – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛЬВІВ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Откович Василь Петрович,
директор Львівського державного коледжу
декоративного та ужиткового мистецтва
імені Івана Труша

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Котляр Микола Федорович,
Інститут історії України НАН України,
головний науковий співробітник

кандидат історичних наук, доцент
Щодра Ольга Михайлівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри давньої історії України
та архівознавства

Провідна установа: Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться 3 квітня 2007 року о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 220.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 2 березня 2007 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,

доктор історичних наук, професор

Сухий О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Візантійська імперія від виникнення до занепаду співіснувала з кочовими народами Північного Причорномор'я – від гуннів до татар. Воєнні зіткнення та мирна співпраця Візантії з печенігами, узами та половцями у X–XI ст. – важливий відтинок історії Балкан і Північного Причорномор'я.

З кінця IX та протягом X ст. печеніги ставали учасниками різноманітних конфліктів за участю Візантії, Болгарії, Угорщини та Русі як на боці імперії, так і проти неї. Візантія надавала стосункам з печенігами значної ваги. Активно розвивалася торгівля між кримськими володіннями імперії та степовиками.

Від початку другої чверті XI ст. володіння імперії стали об'єктом численних нападів кочівників. Набіги печенігів, узів, половців, участь кочівників у ворожих щодо Візантії діях угорських та сельджуцьких володарів, заворушеннях місцевого населення балканських фем імперії, їх боротьба у лавах заколотників, взаємне протистояння кочівників на території Візантії призвели до значного ослаблення імперії. З іншого боку, базилевси залучали кочівників для охорони кордонів і ведення бойових дій на території Малої Азії та Балкан. У другій половині XI ст. на території сучасної Північно-Східної Болгарії існувало санкціоноване візантійською владою політичне утворення печенігів – Пацінакія.

Міграція половецьких племен в район Дунаю, яка розпочалася в останній третині XI ст., стала через століття одним з вирішальних факторів втрати Візантією значної частини європейських володінь та появи Другого болгарського царства.

Важливим є й культурний аспект взаємодії кочівників і Візантії у X–XI ст. Грецькі джерела повідомляють про кілька спроб хрещення печенігів, існують згадки про ознайомлення кочівників на Балканах з ісламом. Археологічні знахідки, підтверджені творами візантійських істориків, дають підстави говорити про початки процесу осідання кочівників у регіоні. Етнічні сліди кочівників Північного Причорномор'я простежуються у сучасних гагаузах, які компактно мешкають на території сучасної Болгарії, Румунії, Молдови та України.

Цим зумовлений великий інтерес до стосунків Візантійської імперії з тюркськими кочівниками Північного Причорномор'я в історичній літературі багатьох країн. Вони вивчалися, головним чином, у контексті історії Візантії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Югославії, Молдови, України та Росії, а також у дослідженнях, присвячених Хрестовим походам, цивілізації Чорного моря, джерелознавчих працях тощо.

У той же час, ні в українській, ні в світовій історичній науці немає повного історіографічного огляду досягнень медієвістики з вивчення проблем стосунків кочівників Північного Причорномор'я і Візантії у X–XI ст. Дане дисертаційне дослідження покликане заповнити цю прогалину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження написане у рамках виконання наукової теми кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету ім. Івана Франка – “Історія і культура країн Центрально-Східної Європи та Середземномор'я у IV–XVII ст.” (номер державної реєстрації 0105U4004934).

Метою дослідження є відтворення процесу вивчення проблеми у історичних працях вчених XIX–XXI ст., з'ясування сучасного стану досліджень та перспектив подальшої розробки. Головні завдання роботи полягають у тому, щоб дослідити:

- процес становлення і розвитку проблематики у світовій історіографії;
- можливу залежність досліджень теми від стану розвитку візантиністики як науки;
- зміни у процесі вивчення проблеми внаслідок розширення джерельної бази та появи нових методологічних розробок;

– можливий зв'язок між національними історіографічними парадигмами та вивченням стосунків Візантії з кочівниками;

– загальний стан вивчення проблеми та перспективи подальших досліджень.

Об'єктом дослідження є сукупність історичних праць від появи перших робіт з даної проблематики у 70-х роках XIX ст. до сучасних наукових досліджень, що розглядають проблеми історії стосунків Візантії з печенігами, узами та половцями у X–XI ст.

Предметом дослідження є процес нагромадження історичних знань з історії стосунків Візантійської імперії з кочівниками Північного Причорномор'я, трансформація його методологічної та джерельної бази, стан та перспективи вивчення проблеми.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності та історизму. Для досягнення цілей, поставлених даним дослідженням, автором було використано ряд методів, як загальнонаукових – історичний, логічний, індукції і дедукції, аналізу і синтезу, так і спеціально-історичних – порівняльно-історичний, конкретного та логічного аналізу, хронологічний, проблемно-хронологічний, періодизації, актуалізації, перспективності тощо. Для вивчення історіографії як дискурсу було залучено твір Е. Саїда “Орієнталізм”, теоретичні досягнення Т. Куна з історії науки. Зазначені принципи та методи забезпечують наукову вірогідність результатів дослідження, дозволяють дійти обґрунтованих висновків.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження мають два виміри:

а) межі історичних подій, пов'язаних зі стосунками Візантії з кочівниками Північного Причорномор'я. Нижня хронологічна межа – поч. X ст. – припадає на перші безпосередні контакти печенігів з Візантійською імперією, утвердження кочівників на Нижньому Дунаї, верхня – кін. XI ст. – нищівна поразка печенігів під Лебурном (1091 р.), перші походи половців на Візантію;

б) межі зародження, розгортання і проведення наукових досліджень даної проблеми – від публікації монографії “Візантія і печеніги” до сучасних наукових праць з цієї тематики.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що пропонуване дослідження є першою спробою цілісного історіографічного узагальнення вивчення історії стосунків кочівників Північного Причорномор'я і Візантії у X–XI ст. Як джерельну базу використано наукові роботи, виконані на основі не лише писемних, але й археологічних, нумізматичних, сфрагістичних джерел, мовознавчі дослідження тощо. На базі вивчення останніх досягнень у розробці проблеми, виділено пануючі тенденції її розвитку, перспективи подальших досліджень.

Науково-практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані при написанні наукових праць з історії та історіографії Візантії, країн Центральної та Східної Європи, у т.ч. України, тюркських народів Північного Причорномор'я, а також при підготовці спецкурсів у вузах, укладанні бібліографічних словників тощо.

Результати дисертації апробовані у виступах на наукових конференціях: I Міжнародній науковій конференції “Візантія – Україна-Русь: історико-культурний контекст” (Херсонський державний університет, 20–21 травня 2004 р., Херсон); семінарах варшавської (15–31 травня 2001 р.), львівської (2–8 червня 2001 р.) сесій

Міжнародної школи гуманітарних наук Східної і Центральної Європи (Варшава), щорічних звітних наукових конференціях викладачів і аспірантів Львівського національного університету ім. Івана Франка (2003, 2004, 2005, 2006 роки).

Структура дисертації відповідає поставленій меті та розв'язанню завдань дослідження. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних історіографічних джерел. Її обсяг становить 209 сторінок основного тексту та 148 сторінок бібліографії (1795 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність, хронологічні рамки, сформульовано методологічні принципи дослідження, об'єкт і предмет роботи, визначено мету й завдання, розкрито практичне і теоретичне значення дисертації.

У **першому розділі “Історіографія, джерела і теоретико-методологічні проблеми дослідження”** здійснено науковий аналіз історіографії досліджуваної проблеми, охарактеризовано джерельну базу дисертації, методологічні засади.

Історіографічне вивчення стосунків Візантії з кочівниками Північного Причорномор'я досі не виділялося в окрему проблему. Чи не єдиним винятком є історіографічна частина монографії М. Бібікова¹, однак і ця праця сфокусована на вивченні джерел, і не охоплює проблематики в цілому.

З авторів, які зробили значний внесок у вивчення проблеми, найбільш вивченою в історіографії є творчість В. Васильєвського².

Бібліографічний зріз досягнень світової візантиністики і сходознавства у вивченні титульної проблеми на сер. ХХ ст. було зроблено у першому томі “Бізантіотурціки” Д. Моравчика³. Однак, дослідник уникнув власне історіографічного розгляду, як, зрештою, згодом зробили у своїх монографічних дослідженнях П. Діакону, В. Типкова-Заїмова, П. Стефенсон та І. Князький. Ці науковці надавали перевагу історіографічному висвітленню окремих локальних питань, як от час появи печенігів на Нижньому Дунаї⁴, датування останнього в ХІ ст. походу половців на Візантію⁵,

¹ Бибииков М.В. Византийские источники по истории Древней Руси и Кавказа. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 7-61.

² Заборов М.А. Крестовые походы в русской историографии последней трети ХІХ в. // Византийский Временник. – 1963. – Т. 22. – С. 227–259.

³ Moravcsik Gy. Byzantinoturcica. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Zweite durchgearbeitete Auflage. Bd. I–II. – Berlin, 1958. – Bd. I. – S. 89-90, 92-94.

⁴ Diaconu P. Les Petchénigues au Bas-Danube. – Bucarest, 1970. – P. 11-12.

⁵ Diaconu P. Les Coumans au Bas-Danube aux ХІ et ХІІ siècles. – Bucarest, 1978. – P. 41-43.

трактування “Аноніма Газе”⁶ тощо. Аналогічний розгляд окремих питань присутній і в коментарях до видань джерел⁷.

Чи не найближче до розгляду проблеми підійшла Р. Мавродіна, автор історіографічного дослідження “Київська Русь і кочівники”⁸. Вона показала зміну парадигми у вивченні кочівників у російській та радянській історіографії від XVIII ст. до 70-х років XX ст., а також результати досліджень. Однак у її працях відсутній міжнародний контекст досліджень проблеми.

Західні історики, як правило, уникають заглиблення в історіографію тих проблем, які ними розглядаються, якщо це не стосується прикладних моментів. Не стала винятком і праця П. Стефенсона “Візантійський Балканський фронт’єр”⁹, останнє з монографічних досліджень проблеми.

Незважаючи на те, що з часу появи праці “Візантія і печеніги” проблема стосунків Візантії і кочівників Північного Причорномор’я у X–XI ст. отримала значний розвиток у історичній науці країн Східної, Центральної та Південно-Східної Європи, а також розглядалася у працях науковців з провідних візантиністичних центрів у Великобританії, Франції, США та ін. країнах, історіографічного дослідження, яке б охоплювало такі студії, досі не існує. Історіографічно проблема вивчалася лише у деяких її напрямках та аспектах, хронологічно та/або тематично вузьких.

Джерельною основою для вивчення проблеми стали бібліотечні фонди ЛНБ ім. Василя Стефаника НАН України, Наукової бібліотеки ЛНУ ім. Івана Франка, Бібліотеки Українського Католицького Університету, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, бібліотеки Варшавського університету та Варшавської духовної семінарії, ресурси мережі Інтернет.

Джерельна база даної роботи охоплює історіографічні джерела, а саме наукові тексти, предметом дослідження в яких були стосунки Візантії і кочівників Північного Причорномор’я, а також, зважаючи на міждисциплінарний характер тематики, суміжні проблеми.

⁶ Тъпкова-Заимова В. Долни Дунав – гранична зона на Византийския запад: Към историята на северните и североизточните български земи, края на X–XII в. – София, 1976. – С. 45-46.

⁷ Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI в. / Подгот. текста, введ., пер. и коммент. Г.Г. Литаврина. – Москва, 1972. – С. 358-359.

⁸ Мавродина Р.М. Киевская Русь и кочевники (печенеги, торки, половцы). Историографический очерк. – Ленинград, 1983. – 87 с.

⁹ Stephenson P. Byzantium’s Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. – Cambridge, 2000. – 352 p.

Автором було відкинуто формально-функціональний критерій поділу історіографічних джерел, оскільки поділ не відображає змістової наповненості джерельних матеріалів, а лише їх форму. Більш доцільним є класифікувати історіографічні джерела до даної проблеми за критерієм узагальнення історіографічних фактів.

Згідно з запропонованою класифікацією, до першої групи належать бібліографічні джерела, як такі, що дають загальне уявлення про наукове життя галузі, хід розробки тих чи інших питань в історичній науці, тенденції, що спостерігаються при цьому, показують увагу дослідників до тих чи інших проблем.

До другої групи джерел слід віднести роботи, які узагальнюють вивчення проблеми та закріплюють його результати. Це колективні та одноосібні монографії, підручники та загальні праці з різним ступенем наближення до означеної проблеми, а також коментовані видання джерел та їх перекладів, енциклопедичні та довідкові статті тощо.

Так, у працях з історії Візантії, як правило, у найбільш загальних рисах відбито стан вивчення стосунків Візантії і задунайських кочівників, викладено бачення цієї проблеми автором (авторами). Такий загальний і стислий огляд закріплених досягнень історіографії у вивченні питання подається у енциклопедичних статтях та коментарях до видань писемних джерел¹⁰.

У дослідженнях, вужчих хронологічно та територіально, проблема розглядається більш детально, автори вивчають окремі питання проблематики “Візантія і кочівники”, вписуючи її у певний загальний контекст – історію Балкан, нижньодунайських провінцій імперії, її північного фронтьєру тощо¹¹.

У працях, які тематично співпадають з окресленою проблемою¹², вона вивчена найбільш повно, у всіх її сторонах та аспектах. Такі монографії акумулюють результати наукової діяльності не тільки їх авторів, але й цілої попередньої історіографічної традиції.

Наступну, найбільш численну, групу історіографічних джерел складають дослідження, які відображають прогрес проблематики покроково¹³. Сюди відносяться публікації у науковій періодиці, збірниках наукових праць, матеріалах симпозіумів, конгресів, конференцій, рецензії тощо.

¹⁰ Pritsak O. Pechenegs // The Oxford Dictionary of Byzantium. / Prepared at Dumbarton Oaks. Editor in Chief Alexander P. Kazhdan. – New-York-Oxford, 1991. – Vol. 3. – P. 1613–1614.

¹¹ Fine J.V.A. The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Six to the Late Twelfth Century. – Ann Arbor, 1983. – 336 p.

¹² Князький І.О. Візантія і кочівники южнорусских степей. – Санкт-Петербург, 2003. – 181 с.

¹³ Гюзелев В. Добруджанският надпис и събитията в България през 943 г. // Исторически преглед. – 1968. – №6. – С. 40–48.

У другому розділі **“Історія вивчення стосунків задунайських тюрків і Візантії: від формулювання проблеми (1872 р.) до середини ХХ ст.”** висвітлено роль твору В. Васильєвського **“Візантія і печеніги”** як фундаменту для подальших досліджень проблематики. Розглянуто внесок російських, українських, угорських, болгарських, румунських вчених та західних візантиністів кінця ХІХ – середини ХХ ст. у вивчення проблеми. Виділено головні етапи дослідження проблеми до середини минулого століття.

У монографії **“Візантія і печеніги (1048–1094)”** простежуються дві взаємопов'язані складові – наукова та доктринальна. З одного боку, у цьому творі на основі широкої джерельної бази було простежено важливий проміжок історії Візантії, досягнуто певних успіхів у критиці джерел з історії Візантії. З іншого боку, незважаючи на назву роботи, самі печеніги у ній посідають другорядне місце. Дослідник оминає значні епізоди стосунків імперії з кочівниками. У той же час перебільшується роль Русі як держави, яка стримує **“дикі орди”**.

Російська історична наука останньої третини ХІХ – першої половини ХХ ст. піднімала на щит саме доктринальну частину вказаного твору. Ю. Кулаковський, Ф. Успенський, О. Васильєв, М. Левченко, Б. Греков у своїх творах у цілому наслідували схему В. Васильєвського. Перші спроби критики деяких положень В. Васильєвського у російській історіографії з'явилися не раніше 20-х років минулого століття, а більш прискіплива ревізія частини його доктринальних положень – тільки після смерті Й. Сталіна.

Наукова частина **“Візантії і печенігів”**, на відміну від доктринальної, тривалий час залишалася без перегляду. В. Васильєвський не тільки змінив ставлення візантиністики до ролі задунайських кочівників в історії Візантії. Його робота, завдяки широкій джерельній базі, чи не до середини ХХ ст. вважалася настільки вичерпною, що до цього питання довго не зверталися. І лише розширення кола джерел призвело до значного поступу у вивченні проблеми.

Різномісривані дослідження російської дореволюційної історіографії дозволили досить повно з'ясувати коло писемних джерел, які стосуються середньовічних кочівників Північного Причорномор'я, опублікувати їх, простежити історію стосунків кочівників з Руссю та сусідніми державами.

Російська візантиністика у 20–40-х роках ХХ ст., перебуваючи під значним впливом В. Васильєвського, популяризувала його думки у загальних працях з історії Візантії (Ф. Успенський, О. Васильєв). Вивчалися стосунки кочівників з Угорщиною та Візантією (Д. Расовський та ін.). Російськими та українськими дослідниками, які вивчали вітчизняну історію (**“євразійці”**, М. Пріселков, В. Пархоменко та ін.), було частково переглянуто ставлення до кочівників, притаманне попередній історіографії. Певних успіхів у вивченні середньовічних номадів досягло вітчизняне сходознавство (В. Бартольд та ін.). Перші досягнення М. Артамонова на ниві середньовічної археології продемонстрували великі перспективи цього напрямку досліджень.

Сходознавчі студії німецьких, австрійських та угорських вчених (В. Томашек, Й. Маркварт, І. Дьярфаш та ін.) запровадили до наукового обігу нові східні джерела до історії середньовічних кочівників, розпочали вивчення мовних залишків тюркських народів у візантійських джерелах, заклали основу для вивчення ранніх етапів їх історії. Угорською історіографією (Д. Немет, Г. Фехер, М. Дьйоні та ін.) було докладно розглянуто історію стосунків власного народу з кочівниками від ІХ до ХІІІ ст., сліди кочівників у візантійських джерелах.

Румунські (Н. Йорга, Н. Бенеску, В. Бретеску та ін.) та болгарські (К. Іречек, В. Златарський, М. Мутафчієв та ін.) медієвісти, ведучи активну полеміку про різні аспекти історії регіону Нижнього Дунаю в Х–ХІІ ст., зробили великий крок уперед у вивченні не тільки історії Візантії вказаного часу, але і її стосунків з кочівниками Північного Причорномор'я. Каменем спотикання у цих дискусіях було доведення принципу *jus primae occupantis* саме для власного народу: наукова дискусія своєю причиною мала територіальні суперечки.

Ті візантиністичні дослідження першої половини ХХ ст., у яких було заторкнuto питання стосунків Візантії з кочівниками, або розглядали історію Візантії чи Болгарії у Х–ХІІ ст. в цілому, або ж, як праці П. Оргельса, Дж. Бромберга, Г. Баклер та ін. візантиністів, мали вузькоджерелознавчий характер. Однак значний поступ у дослідженні візантійських джерел, політичної, церковної, економічної історії Візантійської імперії Х–ХІ ст., який спостерігався наприкінці ХІХ – у першій пол. ХХ ст., був важливим і для вивчення проблеми “Візантія і кочівники”.

У вивченні історії стосунків Візантії і кочівників Північного Причорномор'я Х–ХІ ст. в історіографії середини ХІХ – середини ХХ ст. можна виділити 3 етапи: 1) від середини до поч. останньої третини ХІХ ст. (вивчення історії кочівників на території певних країн чи територій у рамках вивчення вітчизняної історії, з використанням обмеженого набору писемних джерел); 2) остання третина ХІХ ст. – поч. 20-х років ХХ ст. (розширення кола писемних джерел, географічного обсягу досліджень, виділення окремих джерелознавчих, мовознавчих, краєзнавчих праць, детальний розгляд ролі кочівників в історії певних регіонів та Візантії, початок вивчення історії походження кочових народів, їх мов); 3) 20–40-ві роки ХХ ст. (зміна теоретичних засад наукових праць, зміщення інтересів національних історіографій від розгляду абстрактно-наукових тем до вивчення передовсім тих проблем, які мають безпосереднє відношення до походження, давньої та середньовічної історії власного народу, розширення кола джерел коштом залучення матеріалів допоміжних історичних дисциплін).

Третій розділ **“Угорська, румунська та болгарська історіографія (середина ХХ ст. – початок ХХІ ст.)”** містить аналіз праць істориків Південно-Східної Європи, присвячених проблемі стосунків Візантії і кочівників Північного Причорномор'я.

Угорську, румунську та болгарську історіографію у вивченні історії стосунків кочівників Північного Причорномор'я і Візантії об'єднують ряд суттєвих факторів. Зокрема те, що події цих стосунків розгорталися на території сучасних Угорщини, Болгарії та Румунії і мали безпосереднє відношення до давньої історії народів цих країн.

Угорська тюркологія в особі Д. Немета, Л. Рашоня, А. Рона-Таша та ряду ін. дослідників, вивчала давню історію кочівників, їх мову, вплив на сусідні народи, у т.ч. угорців. Було уточнено коло джерел до вивчення цієї проблеми. Певних успіхів досягли дослідження з теорії номадизму. Саме тюркологічні дослідження в сучасній Угорщині мають найбільшу перспективу для розвитку.

Виняткове значення для дослідження історії стосунків Візантії з кочівниками Північного Причорномор'я посідають дослідження Д. Моравчика, виконані на стику тюркології і візантиністики, особливо “Бізантинотурціка”. Праця, що була одночасно бібліографічною, джерелознавчою та лінгвістичною, стала універсальним довідником до історії тюрко-візантійських стосунків.

Д. Дьйорфі досяг вагомих результатів у вивченні ранньосередньовічної історії Південно-Східної і Центральної Європи, у т.ч. ролі печенігів у віхових подіях того часу. М. Дьйоні, виявляючи великий інтерес передусім до питання історії волохів на Нижньому Дунаї, у своїх працях детально розглянув чи не всі відомі згадки про печенігів та половців на Балканах у ХІ–ХІІ ст., мав намір написати синтетичну працю з історії середньовічних кочівників.

Праці угорських археологів А. Надя, Л. Шелмеці, А. Палоці-Хорвата, Д. Чалая та ін. з вивчення матеріальних залишків присутності печенігів та половців в Угорщині хоч мають лише дотичний стосунок до основної проблеми, та все ж доповнюють загальну картину розселення кочівників, дають уявлення про їх матеріальну культуру.

Традиційно прискіпливо вивчаються в угорській історіографії писемні джерела. Завдяки роботам Ф. Макка та Д. Крішто стали відомими чимало епізодів з історії міжнародних стосунків у регіоні за участю печенігів.

У румунській післявоєнній історіографії чітко простежуються 3 головних етапи дослідження історії стосунків Візантії і кочівників.

Перший етап (1945 – середина 60-х років XX ст.) характеризується широкомасштабними археологічними розкопками на території Румунії, під час яких відбулося значне накопичення джерельного матеріалу для вивчення проблеми. Й. Барня та ряд його колег розпочали аналіз цього матеріалу, відштовхуючись від напрацювань довоєнної румунської візантиністики.

В ідеологічному плані перший етап був позначений впровадженням марксистської методології та сильним впливом радянської історичної науки.

Початок другому етапу (який тривав від середини 60-х років XX ст. до 1989 р.) поклала поява досліджень, що стали результатом опрацювання відкритих раніше джерел. Це збірники за результатами археологічних розкопок окремих об'єктів (“Діногетія”, “Істрія”, “Капідава”, “Пекуюл луй Соаре” та ін.), а також узагальнюючі дослідження Шт. Штефенеску, Й. Барні, П. Діакону, К. Преда.

Результати роботи румунських вчених стали відомі широкій міжнародній науковій громадськості як наслідок їх участі у візантиністичних конгресах.

Тему історії середньовічних кочівників на Нижньому Дунаї завдяки зусиллям Й. Барні, П. Діакону, В. Спінея та ряду інших дослідників було відокремлено від вивчення історії Візантії та історії румунського народу, у контексті яких вона до того часу розглядалася. Нові дослідження узагальнили наявний археологічний, нумізматичний, сфрагістичний матеріал.

Третій етап, який триває від падіння комуністичної диктатури, характеризується переоцінкою методологічних засад, розширенням кола зацікавлень румунських медієвістів, міжнародних контактів, ширшим використанням наукової літератури сусідніх країн та світової медієвістики. Завдяки проведенню широких археологічних розкопок постійно з'являються нові дослідження на базі нумізматичних та сфрагістичних джерел (Е. Оберлендер-Тирновану, Г. Менуку-Адамештяну, А. Мадгеару та ін.).

Якщо у випадку з румунською археологією 50–70-х років XX ст. розкопки велися там, де були будь-які цінні знахідки, то болгарська середньовічна археологія чи не до останнього часу цікавилася лише матеріальними залишками болгарської держави.

Тому до 70-х років XX ст. спостерігалось певне відставання болгарської історичної науки від румунської у галузі середньовічної археології. Найчастіше об'єктами розкопок ставали міста, фортеці та монастирі Першого та Другого болгарського царств. Водночас, стосовно матеріальних слідів присутності тюркських кочівників на території Болгарії, існувала тенденція до трактування їх як таких, що належать протоболгарам.

Розкопки середньовічних селищ змусили болгарських археологів звернути увагу на залишки матеріальної культури печенігів, узів та половців у регіоні. У працях Л. Бобчевої, Л. Дончевої-Петкової, С. Ангелової, Д. Дмитрова та ін. археологів вивчалися кераміка, житло, предмети побуту цих народів. Л. Дончева-Петкова та П. Боев працюють над етнічною ідентифікацією поховань середньовічних кочівників.

Значним доповненням археологічних та палеонтопологічних досліджень стали нумізматичні та сфрагістичні. Зокрема, І. Йорданов вивчав печатки правителя печенізького державного утворення на Балканах Йоана Кегена. Комплексне поєднання свідчень писемних та матеріальних джерел дозволило Г. Атанасову визначити маршрути печенізьких рейдів на Візантію у першій пол. XI ст., з'ясувати ареали перебування кочівників.

Великою заслугою болгарської історіографії другої пол. XX ст. є видання коментованих перекладів грецьких і західних джерел. Вчені, які брали участь у підготовці цих видань, зокрема І. Божилов, В. Типкова-Заїмова, Х. Дімітров та ін. мають у своєму науковому доробку дослідження, які торкалися питань стосунків задунайських кочівників і Візантії у X–XI ст.

Однак часто дослідження історичної спадщини тюркських кочівників ставало заручником вивчення історії угорського, румунського та болгарського народів. Другорядність історії тюркських кочівників у дослідженнях істориків Центральної та Південно-Східної Європи полягає як у спробах інтерпретувати знахідки, що можуть належати і печенігам, і угорським чи протоболгарським племенам, на користь предків “основного” народу, так і у намаганнях приписати саме угорцям (болгарам, румунам) головну роль у функціонуванні політичних утворень у Трансільванії і Банаті X ст., на Нижньому Дунаї XI ст. Останні дослідження засвідчують частковий відхід від такої тенденції.

У четвертому розділі **“Історична наука СРСР, сучасних України, Росії та Республіки Молдова у другій половині XX – на початку XXI ст.”** висвітлено внесок радянської та пост-радянської археології, медієвістики та сходознавства у другій половині XX – на поч. XXI ст. у вивчення проблеми “Візантія і кочівники Північного Причорномор’я X–XI ст.”.

Територія колишнього СРСР, за винятком Криму та ділянки Нижнього Дунаю між впадінням у нього р. Прут і Кілійським гирлом, розташована поза зоною активного дотикання Візантійської імперії з кочівниками степів Північного Причорномор’я. Однак більша частина самостійного існування печенігів, торків та половців минула у Північному Причорномор’ї. Відповідно, найбільша кількість археологічних пам’яток середньовічних кочівників розташована на території колишнього СРСР, між Волгою та Дунаєм. Зважаючи на широку джерельну базу, саме радянська археологія могла дати відповіді на питання про етнічну атрибуцію тих чи інших пам’яток, які в загальному відносилися до кочівників. Румунські, болгарські чи угорські археологи у своїх висновках змушені були зважати на успіхи своїх колег з СРСР.

Волго-Донська археологічна експедиція (1949–1951 рр.) дала сильний поштовх для розвитку радянської пізньокочівницької археології та палеоантропології. У 50-60-х роках минулого століття з’явилося кілька конкуруючих систем етнічної ідентифікації поховань середньовічних кочівників, знайдених між Волгою і Дніпром (С. Плетньової, Г. Фьодорова-Давидова та ін.).

Масштабні археологічні розкопки у Пруто-Дністерському межиріччі розпочалося у 1950 р. Головна увага науковців була зосереджена на пошуках археологічних матеріалів слов’янських культур. Лише з початком фронтальних розкопок південної частини Буджацького степу у середині 60-х років XX ст. було відкрито численні пам’ятки пізніх кочівників. У 1979 р. було виявлено майстерню з масового виробництва кочівницьких глиняних котлів. Спроби інтерпретації знайденого матеріалу було зроблено у ряді досліджень Г. Чеботаренка, М. Тельнова, А. Дзіговського, Г. Постіке, Є. Савви, А. Чіркова та ін. вчених. Найбільш вдалі з них, на нашу думку, належать українському досліднику А. Добролюбському. Вивченням палеоантропології населення регіону епохи середньовіччя займалася М. Великанова.

Через відсутність масштабних планових розкопок у степовій частині, значно гірше вивчені пам’ятки кочівників X–XIII ст. у Криму. Частково причиною цього стала тенденція до “слов’янізації” Криму, яка розпочалася у 1952 р., незадовго після виселення з півострова корінних народів.

Перспектива археологічного дослідження пам’яток середньовічних кочівників у Криму та в Дністро-Дунайському регіоні пов’язана з національним і культурним відродженням гагаузів та кримських татар. Широке міжнародне співробітництво, яскравим прикладом якого є проекти кишинівської Вищої Антропологічної Школи, допоможе подолати обмеженість національних історіографій.

Історія стосунків Візантії та кочівників Північного Причорномор’я не отримала статус окремої проблеми у радянській візантиністиці. Єдиним винятком є науково-популярна монографія І. Князького “Візантія і кочівники південноруських степів”.

Розгляд тих чи інших аспектів відносин печенігів, торків та половців з Константинополем вівся на сторінках досліджень, присвячених зовнішній політиці Русі (П. Каришковський, М. Левченко, В. Пашуто, І. Шекера, В. Шушарін та ін.), загальній історії Візантії та Болгарії (Г. Літаврін), Хрестовим походам (М. Заборов), а також джерелознавчих (Я. Любарський, О. Каждан, М. Бібіков, В. Арутюнова). Певних успіхів радянська медієвістика досягла у виданні середньовічних джерел.

Найбільші досягнення радянської візантиністики у розрізі основної проблеми – спроби уточнення хронології певних подій візантійсько-печенізьких та візантійсько-половецьких воєн, зроблені О. Кажданом, Я. Любарським, В. Арутюною, М. Бібіковим.

Радянське сходознавство було затиснуте у вузькі рамки шовіністичною політикою центральної влади та певними обмеженнями марксистської методології, що за формою та духом була західноєвропейською.

І все ж завдяки науковій діяльності С. Толибекова, Г. Маркова, С. Плетньової та ряду ін. вчених, радянській науці вдалося виробити більш-менш позбавлене суперечностей бачення суспільної еволюції кочових народів, важливе для повного розуміння їх історичного розвитку. Послідовник “євразійців” Л. Гумільов привернув увагу науковців до ролі природних факторів у житті кочівників. Український дослідник О. Тортіка розробив принципово новий метод обчислення чисельності кочових суспільств.

Дослідження з історії та етнографії гагаузів, де першість належить М. Губогло, показують історичний зв’язок між гагаузами та тюркськими кочівниками, які у свій час мешкали на території Візантії, відкривають пласт нових, етнографічних джерел для вивчення проблеми “Візантія і кочівники”.

П’ятий розділ **“Міжнародна візантиністика і сходознавство середини ХХ – поч. ХХІ ст. як фундамент для дослідження проблеми у національних історіографіях. Сучасний стан та перспективи вивчення проблеми”** присвячений аналізу ролі міжнародної візантиністики та сходознавства у вирішенні вузлових питань титульної проблематики, а також висвітленню сучасного фактологічного та методологічного стану досліджень, їх перспектив.

Зважаючи на те, що через вичерпання ресурсу писемних джерел матеріальні знахідки набувають все більшого значення для поступу проблематики, класична візантиністика поступово втратила свою роль у вивченні проблеми “Візантія і кочівники”. Однак саме візантиністика вирішувала ряд проблем, без яких дослідження археологів ніколи б не з’явилися.

Йдеться про ретельне впорядкування і видання візантійських джерел (у т.ч. нумізматичних та сфрагістичних), без якого інтерпретація нових матеріальних знахідок була б неможлива.

У центрі уваги візантиністів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. ставали різні аспекти історії Візантії Х–ХІ ст., які мали дотичне відношення до вивчення титульної проблеми. Це і різноманітні аспекти економічної історії, внутрішньої та зовнішньої політики імперії, церковного життя. Так, наприклад, питання історії Першого хрестового походу, яких торкалися у своїх працях П. Караніс, С. Рансімен, А. Дагген, Дж. Шепард та ін. візантиністи, доповнили історію печеніго-візантійських стосунків епізодами участі допоміжних загонів печенігів у ході Першого хрестового походу. Було внесено суттєві корективи до тверджень В. Васильєвського щодо генези Першого хрестового походу (Ф. Ганшоф, М. де Вага, Г. Коудрі, С. Едгонтон, А. Коля-Дермідзакі, П. Магдаліно, Ф. Шлосер та ін.).

Безпосередньо ж історія стосунків Візантії з кочівниками Північного Причорномор’я у Х–ХІ ст. досить рідко була об’єктом зацікавлення західних візантиністів (Ф. Альтгайм, Р. Штіль, Дж. Гакслі, П. Доїмі де Франкопан, А. Саввідіс, П. Стефенсон та ін.).

Міжнародні візантиністичні конгреси, починаючи від 1958 р., постійно були джерелом свіжих ідей, напрямків для вивчення проблеми. Особливу вагу мали доповіді Д. Моравчика та групи румунських вчених у 1966 р., Д. Оболенського (1961 р., 1971 р.), Г. Арвайлер (1971 р.), В. Типкової-Заїмової (1976 р.) тощо.

Великим досягненням сучасної історіографії є часткове подолання давньої суперечки про національний характер протодержавних утворень XI ст. у Парістріоні. Водночас, право на власну роль у тогочасних подіях на Нижньому Дунаї поступово отримали задунайські кочівники.

Це засвідчує захищене у 1996 р. у Кембриджі дисертаційне дослідження П. Стефенсона “Візантійський Балканський фронт’єр: політичне дослідження Північних Балкан, 900–1204”.

Традиційно велике значення для дослідження проблеми стосунків Візантії і кочівників мали успіхи сходознавства, особливо праці О. Прицака, П. Голдена, Е. Триярського, Г. Гьокеняна та ін. науковців.

У **висновках** дисертації підбито основні підсумки дослідження, а саме:

1. В історії вивчення стосунків Візантії і задунайських кочівників X–XI ст. можна виділити 2 основних періоди. Перший період тривав від публікації монографії В. Васильєвського до появи роботи Д. Моравчика “Бізантіотурціка” (1942–1943 рр.). Наступний період вивчення проблеми, який розпочався з середини XX ст. і триває досі, характеризується зміною джерельної бази та частково методології досліджень, розширенням кола дослідників.

2. Коло головних візантійських писемних джерел для вивчення проблеми було визначене ще В. Васильєвським. “Бізантіотурціка” Д. Моравчика чи не остаточно окреслила ті візантійські тексти, де згадано тюркських кочівників. Навколо деяких з них велися дискусії щодо достовірності, датування, трактування, які приносили вагомий результати і для вивчення проблеми “Візантія і кочівники”.

Відомості про печенігів, узів та половців і їх стосунки з Візантією містяться також у ряді східних та західних джерел. Комплексного розгляду цих джерел проведено не було.

З початком масштабних археологічних розкопок у країнах Балканського п-ова та на території європейської частини СРСР в середині XX ст., матеріальні знахідки – кераміка, поховальні комплекси, печатки та монети перетворилися на повноцінні джерела до вивчення проблеми.

Ознаками присутності середньовічних кочівників на Балканах та на північ від Дунаю зараз вважаються виявлені в ході багаторічних польових робіт глиняні котли, особливі прикраси та поховання. Зростає роль палеоантропології.

Важливість сфрагістики для вивчення історії середньовічних Балкан було встановлено ще у першій половині XX ст. Подальші дослідження, у яких було уточнено адміністративний устрій балканських провінцій Візантії кінця X–XI ст., тільки доводять це. Знахідка печатки печенізького вождя Йоана Кегена підтвердила існування у межах Візантії відомого з писемних джерел державного утворення кочівників.

Знахідки візантійських монет стали важливим джерелом для датування печенізьких набігів на Візантію у XI ст.

Певний ресурс як джерела до вивчення проблеми несуть у собі топоніміка, антропоніміка, етнографія, дослідження на стику історичної географії та екології.

Зміна методологічних засад історичної науки за період вивчення проблеми не мала вирішального впливу на хід досліджень. Методологія критики писемних джерел з XIX ст. до нашого часу суттєво не змінилася. Марксистська методологія сприяла розвитку археологічних досліджень. Певне значення для прогресу проблематики мало поширення у візантиністиці ідей “школи Анналів”.

3. Стан вивчення проблеми залежав від тенденцій національних історіографій.

Російські вчені піднімаючи питання про роль печенігів, узів та половців у долях Візантії та Болгарії, керувалися інтересами Російської імперії на Балканах. Радянські медієвісти зверталися до проблеми лише у розрізі зовнішньої політики Русі або ж в ході вивчення грецьких джерел.

Болгарські та румунські історики досліджували проблему на фоні постійної суперечки про роль болгарського та волоського населення на Нижньому Дунаї, “національну” приналежність відомих з джерел державних утворень.

Угорська історіографія теж керувалася національними мотивами, серед яких і гостра суперечка з румунськими істориками про час появи румунів та угорців у середньовічній Трансільванії.

Поштовхом до масштабних археологічних розкопок в СРСР, у ході яких було виявлено сотні поховань кочівників, стала індустріалізація. У Румунії, крім вказаного фактору, значним було бажання за допомогою археологічних досліджень знайти відповіді або ж доказову базу для готових відповідей на питання про походження румунського народу, у Болгарії – показати велич середньовічних болгарських держав. Пам’яток кочівників ніхто спеціально не шукав.

Відкриття західних медієвістів, уточнення дат та місць, де відбувалися події, пов’язані з кочівниками, були результатом ретельного вивчення грецьких текстів, і, знову ж таки, не були метою досліджень. Вивчалися або загальна внутрішньо- та зовнішньополітична історія Візантії, або ж її стосунки з державами та народами, які стали основою для створення модерних народів та держав.

У цілому, дослідження з історії стосунків Візантії з задунайськими тюрками у X–XI ст., які проводилися у рамках національних історіографій чи у світових академічних центрах, мають риси орієнталістичного дискурсу: роль кочівників в історичних подіях або замовчувалася, даючи змогу вивести на перший план “історичні” народи, або ж негативізувалася.

4. Поступ світової візантиністики збігався з досягненнями у вивченні проблеми. Успіхи у вивченні та виданні візантійських джерел, у т.ч. нумізматичних і сфрагістичних, негайно відображалися на стані вивчення проблеми.

Сильним поштовхом до активізації досліджень були міжнародні візантиністичні конгреси.

5. Фактологічні досягнення у вивченні проблеми “Візантія і кочівники Північного Причорномор’я X–XI ст.” розкидані сторінками праць фахівців різних напрямків та країн походження.

Якщо В. Васильєвський тільки накреслив схему стосунків кочівників з Візантією, то завдяки зусиллям науковців різних країн стали відомі їх нові епізоди, уточнено дати подій, їх локалізація. Більшість з них знайшли археологічне підтвердження.

Останні дослідження фактично включили кочівників Північного Причорномор’я X–XIII ст. у візантійську ойкумену, дали їм “право на існування” в історії Візантії.

Існує необхідність появи робіт, які б, акумулювавши здобутки попередньої історіографії та залучивши якомога більшу кількість писемних та інших джерел, відтворили б повну картину політичних та культурних стосунків печенігів, торків та половців з візантійською метрополією та її провінціями від появи печенігів на горизонті візантійської дипломатії до приходу на Дунай татаро-монгольських військ. Такі дослідження значно збагатили б наші знання про історію Східної та Південно-Східної Європи.

Основний зміст дисертації відображений автором у таких наукових публікаціях:

1. Мельник М. Візантія і релігійні вірування печенігів // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич. – 2002. – Вип. 9. – С. 213–222.

2. Мельник М. Візантійський Дунай в історіографії: від “Danube d’Empire” до *limen* Візантії // Південний архів. Збірник наукових праць. – Вип. 22. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 44–48.

3. Мельник М. Роль угорських володарів у стосунках Болгарії і Візантії з кочівниками Північного Причорномор’я в X–XI ст.: лакуна в історіографії чи брак джерел? // Проблеми

гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич. – 2003. – Вип. 11. – С. 137–145.

4. Мельник М. Візантія і кочівники Північного Причорномор'я в XI ст.: проблеми історіографії // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів. – 2003. – №5–6. – С. 20–32.

5. Мельник М. Російська і радянська історіографія стосунків Візантії і кочівників Північного Причорномор'я як колоніальний дискурс: до постановки проблеми // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог. – 2004. – Вип. 4. (на пошану професора Миколи Павловича Ковальського). – С. 96–105.

6. Мельник М. Кочівники і осіле населення Дністровсько-Дунайського регіону в румунській і молдавській історіографії 70-х–80-х рр. XX ст. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів. – 2005. – №7. – С. 13–24.

АНОТАЦІЯ

Мельник М.М. Візантія і кочівники Північного Причорномор'я X–XI ст.: історіографія проблеми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007.

Дисертація присвячена дослідженню історіографії стосунків Візантії і кочівників Північного Причорномор'я X–XI ст. На базі широкого кола джерел простежено основні періоди і етапи у вивченні проблеми. У роботі доведено, що зміна джерельної бази до вивчення проблеми суттєво вплинула на стан її розробки. Зміна методологічних засад історичної науки за період вивчення проблеми такого впливу не мала. Писемні джерела до середини XX ст. були основними для дослідження проблеми, починаючи з 60-х років XX ст. такої ролі набули археологічні, нумізматичні та інші матеріальні джерела.

Стан вивчення проблеми залежав від тенденцій національних історіографій країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. Дослідження часто мали риси орієнталістичного дискурсу: роль кочівників в історичних подіях або замовчувалася, або ж висвітлювалася як негативна.

Поступ світової візантиністики в цілому збігався з досягненнями у вивченні проблеми. Дослідження вчених з країн Південно-Східної Європи суттєво впливали на висновки представників відомих візантиністичних центрів.

Визначено пропозиції щодо подальшої наукової розробки проблеми, а саме необхідність узагальнення результатів археологічних досліджень пам'яток кочівників на території країн басейну Дунаю, ширшого залучення східних та латиномовних писемних джерел, даних палеоантропології тощо.

Ключові слова: історіографія, Візантія, кочівники, печеніги, узи, половці.

АННОТАЦІЯ

Мельник М.М. Візантія і кочевники Северного Причорномор'я X–XI вв.: історіографія проблеми. – Рукопись. Дисертація на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – історіографія, історичне вивчення і спеціальні історичні дисципліни. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007.

Дисертація посвячена вивченню історіографії відносин Візантії і кочевників Северного Причорномор'я в X–XI вв. На базі широкого кола джерел відслідковані основні періоди і етапи в вивченні проблеми. В даній роботі доведено, що зміна бази джерел до вивчення проблеми значно вплинула на стан її розробки. Зміна методологічних установок історичної науки за період вивчення проблеми такого впливу не мала. Письменні джерела до середини XX в. були основними для вивчення проблеми, починаючи з 60-х років XX в. таку роль отримали археологічні, нумізматичні і інші матеріальні джерела.

Стан вивчення проблеми залежав від тенденцій національних історіографій країн Центральної, Східної і Юго-Східної Європи. Дослідження часто мали ознаки орієнталістичного дискурсу: роль кочевників в історичних подіях або зменшувалась, або ж преподносилась як негативна.

Прогрес світової візантиністики в цілому збігався з досягненнями в вивченні проблеми. Дослідження вчених з країн Юго-Східної Європи суттєво вплинули на висновки представителів відомих центрів візантиністики.

Визначені пропозиції до подальшої наукової розробки проблеми, серед яких необхідність узагальнення результатів археологічного вивчення пам'яток кочевників на території країн басейна Дунаю, більш широкого використання східних і латиноязычних письменних джерел, а також даних палеоантропології і т.д.

Ключевые слова: історіографія, Візантія, кочевники, печеніги, узи, половці.

ANNOTATION

Melnyk M.M. Byzantium and the nomads of the Northern coast of the Black Sea in 10th – 11th centuries: historiography of the problem. – Manuscript.

The thesis is submitted for the science degree of the candidate of historical sciences, speciality 07.00.06 – historiography, source studies and special historical disciplines. – Ivan Franko National University. – Lviv, 2007.

This thesis is devoted to the study of historiography dealing with the relations between Byzantium and the Nomads of the northern coast of the Black Sea in the tenth – eleventh centuries. The works of scholars from Central, East, and South-East Europe as well as from the main research centers of Byzantine studies serve as a source of investigation. Having carried out a sweeping review of all these scholarly publications it is now possible to establish the main periods and stages of research devoted to this particular topic. The work “Byzantium and Pechenegs” written by the Russian byzantinist V. Vasilievsky gave rise to the systematic investigation of this problem. “Byzantinoturcica” (1942-1943) – the research made by Gy. Moravcsik – crowned the period in which investigations were mainly based on narrative sources. The change of the basic sources, the more wide-ranging methodological approach as well as the ever more increasing number of scholars dealing with this problem are distinctive features of the second period which started in the middle of the 20th century and continues to the present. It has been proved that the change in the range of sources has exerted a considerable influence on the studies. This influence has been far greater than that which has stemmed from the renewed methodological approach to this topic. Up to the middle of the twentieth century the narrative sources formed the basis for investigation, but beginning with the 1960s archaeological, numismatic, sphragistical, palaeoanthropological and other material sources has come to occupy the prime of place in the research.

Clay kettles with inside loops and burials found in the course of archaeological excavations, which lasted for many years, are considered to prove the presence of medieval nomads in the Balkans and north of the Danube River.

It has been found that the state of the studies on the problem depended on the tendencies which existed in the national historiographies of the countries of Central, East and South-East Europe. It has been proved that researches usually betray features that are indicative of the so-called orientalist discourse (having in mind a definition made in “Orientalism” by E. Said) in the light of which the role of the nomads in the historical events was either glossed over or represented as negative. Russian scholars raising the question about the role of Pechenegs, Ouzes and Polovtsians in the history of Byzantium and Bulgaria were led by the interests of the Russian empire in the Balkans. The soviet medievalists dealt with the problem either in context of external policy of the Russ or while exploring the Greek narrative

sources. Bulgarian and Rumanian historians did their researches basing on the constant dispute over the role of Bulgarian and Vlachian population in the region of the Lower Danube and the national identity of the state formations known from the narrative sources. Hungarian historiography was also nationally motivated and based on the sharp argument with Rumanian historians over the chronological determination of appearance of the Rumanians and Hungarians in the medieval Transylvania. The results of research carried out by western medievalists, whose main point of interest was to define more precisely the date and place of the events in which the nomads had been involved, appeared as a side-effect coming from study of the Greek narrative sources. Their main concern has been focused on the internal and external policy of Byzantium and its relationships with neighbouring states and nations, which were precursors of modern nation-states. It has been pointed out in the thesis that the progress of Byzantine studies worldwide coincided with the main achievements in exploring this problem. International congresses of Byzantine studies became the main forum which stimulated the research of this problem. Works written by scholars from South-East Europe made a strong impact on conclusions at which the representatives of the centers of Byzantine studies arrived in their particular studies.

Achievements in studying the problem “Byzantium and nomads of the northern coast of the Black Sea during the 10-11th centuries” are diffused through the pages of research works done by scholars of different branches of historical studies and from different countries of origin. V. Vasilievsky only outlined the main stages of the relationships between the northern nomads and the Byzantine empire. The whole picture of this relationships appeared as a result of the researches made by scholars from different countries. Due to their work new facts were discovered, the closer chronological determination and localization were made possible thanks to basic reliance on archeological sources.

The most recent research tends to consider the nomads of the northern coast of the Black Sea in the 10-13th centuries as a constitutive part of the Byzantine Oikumene.

It has turned out in much fuller light how strongly new researches are necessary which would accumulate the achievements of the historiography on the given problem, and by making use of narrative and other sources would represent the whole picture of the political and cultural relationships between Pechenegs, Ouzes, Polovcians and Byzantium.

Key words: historiography, Byzantium, Pechenegs, Ouzes, Polovcians.

Підписано до друку 28.02.07 р.

Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Замов. Наклад 100 прим.

Друк ПП Марусич М.М.

м.Львів, пл. Осмомисла, 5/11

тел.: (032) 297-81-31